

NOVICE

kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči.

Na svitlobō dane od krajske kmetijske družbe.

V red devane od *Dr. Janeza Bleiweisa.*

Tečaj VII.

V sredo 2. véliciga travna (maja) 1849.

List 18.

Prijateljski pogovori s kmeti in mestniki v novih rečéh.

(Dalje.)

Vsak človek, ki se le kolčikanj sam sebe čuti, si je želel več svobode, kakor smo jo do lanjskiga sušca imeli. Cesar Ferdinand so dopolnili te želje svojih ljudstev, in so nam z vstavo ali konstitucijo več svobodo dali, katero so poterjili tudi naš sedanji cesar Franc Jožef. Nova vlada nam je v nekterih rečéh že dala svobodo, v velikorečéh je pa še pričakujemo v prihodnjih postavah.

Kmetijstvo je desetine, tlake in družih davšin osvobodeno (zfrajano) in za kmetijski stan je to velika, imenitna dobrotā, ktera bo močno povzdignila dobri stan svobodnih gruntov.

Ali motite se, ljubi prijatli! ako mislite, de ste le to doségli, za vse drugo Vam ni nič mar — vse drugo je nič. Cesar so nam podelili še veliko več dar s tem, de bojo prihodnjic soseske samostojne postale in pravico imele, v svojih soseskinih rečéh po svojih mislih gospodariti in se v tem gospodarstvu le toliko drugim postavam podvreči, kolikor terja občni red, prid družih sosésk in cele deržave. Zakaj ena soseska bo v zavezi z drugo sosesko — in vse soseske skupej storijo deržavo. Soseskine naprave bojo tedej stalni kamen, na katerim bo stala hiša avstrijskiga cesarstva, in njegova svobodna vlada.

Od desetine in tlake ne bo v 50 létih noben človek več govoril; kakor od starih pravlic ali storij bojo pripovedovali od njih vaši otroci svojim otrokam kadaj.

Soseske pa bojo obstale, dokler bojo ljudje na svetu, in kakor si bojo postiljale, takó bojo ležale.

Presvitli Cesar ne pravijo zastonj v 1. razdelku novih soseskinih postav, ktere vam bojo kmalo oklicane, de svobodne soseske ali srenje so podlaga svobodne deržave.

Nikar ne pahnimo nečimerno in nehvaležno od sebe, kar nam Cesar sami dajo!

De pa tega ne storimo, moramo veliko imenitnost svobodnih soseskinih naprav in svobode sploh dobro zapopasti.

Silno se moti, kdor pod svobodo ali frajostjo ne zapopade nič družiga, kakor de ne dela tlake in de ne odrajuje desetine; — še hujši se moti tudi tisti, ki misli, de svoboda obstojí le v tem, de ni zdej nobene pokoršine več treba, de vsak rogovili, kakor hoče. Bog nas obvari take svobode, ki bi nas vse — od perviga do zadnjiga, naj bo kmet ali mestnik, v neizrečeno nesrečo pahnila! Z veseljem pa rečemo, de je malo tacih ljudi med nami, ki tako mislijo.

Kar se je pri nas nar bolj bati, je le nečimernost za take reči, ktere občinstvo (Allgemeine), to

je, soseskine reči zadevajo, iz kterih izvira na postavni poti ravno prava svoboda ali frajost, ktera sega v sto in sto imenitnih reči za vsaciga človeka.

S težkim sercam jo moramo reči, de je pri nas veliko veliko tacih — sicer poštenih — ljudi, kterim ni clo nič mar za take reči, ktere naravnost njih zgube ali dobička ne zadevajo, brez de bi pomislili, de iz ene reči pride druga, iz druge tretja in tako dalje, ktera na zadnje vender tudi njih možnjo zadene, de kaj va-njo pade ali de mora kaj iz nje vùn vzeti.

Tako bo tudi pri soseskinih napravah. Marsikteri misli: „Naredite to, kakor hočete, jez se ne zmenim za vse to nič.“ — Ali čas bo prišel, ko bo zabavljaj in klel, de se je ta ali una reč napčno zgodila — — potem bo vpil in razsajal; pred pa, ko so se možje volili, kterim se je ena ali druga reč v roko dala, ko se je ena in druga reč imela skleniti in storiti, ga še blizo ni bilo!

(Konec sledí.)

Pomočki zoper žitne môle.

Žitni mól ali žižek (Kornwurm) je trojni: beli, černi in rudeči. Nar navadnišista beli in černi, ki neizrečeno veliko žita pokončata.

Žitni mól se izvalí iz jajčik, ktere nek keberčik leže, ki se pozná po tanjkim rivčku, ki ga ima, in se zató k versti rivčkarjev (Rüsselkäfer) šteje. Ti merčesi so neizrečeno rodovitni, in te rodovitnosti se je nar bolj bati. Sploh je znano, de ena babica černiga mola 150 jajčik zleže, in iz teh postane okoli 6000 kebrov zató, kér zležene babice že v ravno tistim poletji spet nove jajčka ležejo. Spôj tedej ubraniti, in de se jajčka neležajo, je poglavitni pomoček zoper černiga žižka.

Dvakrat na léto leže babica jajca: mesca maliga travna in maliga serpana; tedej se mora žito v shrambah posebno v teh mescih posebno pridno premetavati, in zraven velicih kupcov naj se napravijo tudi majhni kupčiki. V té bežijo kebrčki, kér mislijo, de bojo tù pri miru ostali — ali tukaj se lahko v posodah z vreli kropam dajo popariti in pomoriti. — Namesto tacih majhnih kupčikov, vtaknejo nekteri po tem, ko so žito premetati dali, več majhnih diljic po 2 palca dolgih in ravno toliko širokih v žitni kúp; kebrčki zležejo na te diljice, in kadar jih je veliko skupej, se vtakne diljica v vreli krop — in kebrki vzamejo konec. Mertvi kebrki naj se veržejo prešičem ali kuretni, de jih pojedó.

Tudi zoper beliga mola smo zvedili ni davnej iz Avstrijskiga enak pomoček, de se pokončá prihodnja zalega jajc, iz kterih se izvalijo červi.

Kér pa se novi rod beliga žižka ne da kakor černiga, ki iz mólav s perutnicami obstojí, poloviti in pokončati, se babici beliga mola pripustí, de jajca zleže.

Babica beliga môla pritisne jajčka na žitno zernje od zunej, babica černiga môla pa jih položi v zernje.

Poprej imenovani pomoček tedej v tem obstoji, de se žito mesca veliciga travna (ali tudi maliga serpana), ko beli môl jajca leže, práv dobro premeče in pohodi, de se takó jajca, ki se od zunej zernja deržé, pokončajo.

Neka skušnja je učila, de je 12 delavcov, ki so takó s žitam skozi nektere ure ravnali, beliga môla takó zaterlo, de je že skorej prvo léto popolnoma zginił, v naslednjih létih ga clo ni bilo viditi.

(Konec sledí.)

Iz kmetijskiga zbora na Dunaji.

Od gojzdov.

Posvetovanje kmetijskiga zbora čez tretji razdelk ministerijalniga predloga, namreč: posvetovanje čez občinske, sedanjemu času primérjene gojzdne postave, je prišlo poslednjič na versto. Gojzdne (borštne) postave so važne postave, in z dobro vestjó zamoremo réči, de smo se sploh za tó, kar smo za dobro in koristno deržavi in deželam spoznali, krepko potegovali.

Spoznati moramo, de taka občna gojzdna postava v sedanji naši dôbi neogibljivim potrebam tudi naše kronne dežele vstreže. —

Kakor se zdaj pri nas in tudi drugod z gojzdi ravná, po njih roparsko gospodari, in neprenehama pleni, in brez vse mére in gojzdniga reda posekuje — ne bo dolgo terpélo, de nam bo ene nar potrebníši reči — lésa — zmanjkalo; de naše deželno obertništvo, ki nektere kraje zkorej popolnoma preživí — in ž njim veliki pripomočki k življenji, vničeni bodo. —

De bi se pa ta nevarnost tudi od naše ljube krajnske dežele, kakor tudi od cele deržave odvernila, potrebujemo novih, času primerjenih postav, ktere pa ne smejo kakor gojzdna postava od léta 1771 ne le na popirji ostati, ampak morajo v djanji izpeljane biti.

Pod starim kopitam nam je bilo ukazov in podukov na kupe danih za krepko varstvo in ohranjenje gojzdov, za njih spešni in deržavnemu gospodarstvu pomagajoči in naravopotrebni (naturnothwendigen) namén, brez de bi bili ti koristni poduki kaj obveljali. —

De je res taka, ozrite se po svetu in poglejte gojzde, kakošni večidel so! Iz teh vzrokov smo mogli predlog visokiga ministerstva za kmetijske zadeve, za novo gojzdno postavo, s hvaležnim veseljem tim več sprejeti kér se nam je sicer zlo bati, de bi se naši gojzdi popolnoma ne pokončali, in kér bo skerb ministerstva, de te postave na vzdolj in vzgor obveljajo in de bodo v djanje vpeljane, resnična skerb. —

Pri osnóvi vodíl nove gojzdne postave se je ministerstvo kmetijskih zadév tega gotovo praviga pravila deržalo, de se ima nekaj gojzdov v celi deržavi za hišne in kmetijske potrebe, kakor tudi za oživljenje in varstvo obertništva in rokodelstva zmirej v dobrim stanu obderžati, in de se tudi na to nikdar pozabiti ne smé, de gojzdi so potrebni za ohranjenje dobriga zraka (ali ljufta), za rodovitnost zemlje in prijetnost stanovanja v naših deželah.

Občno blagostanje tirja torej, de se nekaj gojzdov ohrani; zató je pa treba, de lastniki gojzdov — bodi si že deržava ali družbe, deželske ali duhovne, soseske ali posamesni posestniki — svojiga gojzda po svoji volji izsekati in pokončati ne smejo, ampak de takó ž njim ravnati morajo, de se gojzdi v svoji celosti ohranijo. —

Temu omejenju lastne pravíce si mora vsak deržavljan zavolj občniga prida podvreči, kér ta prid se le zamore po dobrim in pametnim gospodarjenji z gojzdi doseči in stanovitno poviksati. — Če tedaj premislimo, de pridelke gojzdov takó zlo potrebujemo, kakor vsakdanji kruh, — če prevdarimo, de je vlast gojz-

dov večkrat med majhno število posestnikov razdeljena, kteri bi jih pri popolnoma njim v roke danim gospodarjenji k silni škodi cele deržave v nič djati znali — in če še pomislimo, de so gojzdi zavoljo njih naravopotrebna naména, kolikor to v pravíco lastnika ne sega, ravno takó kakor zrak in voda občna last vsiga naroda, bomo spoznati mogli, de bodo te pravíla, ktere je ministerstvo v osnovo nove gojzdne postave vzelo, in ktere je velki kmetijski zbor razun nekterih izjemkov po mnogim posvetvanji poterdil in koristne spoznal, gotovo ta prid prinesle, kteriga dobro obravnovani gojzdi prinesli zamorejo.

(Konec sledí.)

Kakó dolgo še ne bomo lažnivosti svojiga pravopisa slovó dali?

(Konec.)

Predej opomnjeni predlogi *z*, *iz*, *brez*, *čez* i. t. d. kader so sami, to je, nesostavljeni s kako drugo besedo, se zamorejo po tem pravopisu poljubno po dvojnem načinu pisati, namreč: ali po drugi vladini mehko in terdo, po tem, ko se nastopna beseda z mehkim ali terdim soglasnikom začne, ali pa po tretji vladini lepoglasja zmirej z mehkim soglasnikom, zató kér je namreč izreka zadnjiga soglasnika teh besedí sama na sebi nerazločna, sostava pa, ktera tukej sklanjanje namesti, sploh tudi razna. Po tem takim bi se zamoglo pisati: *čez* góro, *čes* pot; ali pa tudi zmirej mehko: *čez* pot, *čez* njivo, *čez* prelas.

Kar pa predlog *pri* zadene, kteriga samiga na sebi, kar jez vém, zmirej *per* izrečemo, bi ga smeli prav za prav le tedej po zakonu lepoglasja *pri* pisati, ko bi nam slovna naznanila, de ga v kakim kraji na Slovenskim tudi *pri* izrečejo. Zavoljo tega pa, de se v sostavljenih besedah, postavim: *prisad*, *pristava* kakor *pri* izreče, bi ga po tem pravopisu nikdar ne smeli *pri* pisati; zakaj če pri *popolnoma razločni izreki* le enkrat sostavo ali pa sklanjanje veljati pustimo, moramo po zakonu skladnosti vselej to storiti; in takó se zopet v poprejne zmešnjave nazaj zapletemo. Ravno to veljá od pisanja veliko drugih besedí, postavim: *kraj*, *sedaj*, *prav*, *zdrav*, *gologlav*, *takó*, *sim delav* i. t. d. ktere slovna *krej*, *sedej*, *prov*, *zdrov*, *gologlov*, *tokó*, *sim delov* izrekovati veléva, in od kterih poslednje bi le tedej lepoglasniši: *prav*, *zdrav*, *gologlav*, *sim delav* tako pisati smeli, ko bi se najdlji kaki kraji, kjer jih ljudstvo zares tako izrekje. Zakaj pisavec ne sme lepoglasja sam delati, sicer bi jezik kazil; ampak le pri *razni izreki* ljudstva sme to, kar je lepoglasnejši, preizvoliti. — Ti izgledi in predej dani opomini od lepoglasja, mislim, bodo utegnili zadosti biti k razjasnenju, kakó je v vsaki prigodi po zakonih lepoglasja pisati. —

Iz vsiga tega se vidi, kakó lohak in enôjin (einfach) je ta pravopis, obstoječ namreč iz samih treh vladín brez kake sneme; in kteriga celi zapopadik, de ga ob kratkim ponovim, samo to veléva, namreč: „Piši takó, kakor omikani ljudjé sploh govoré, ali kakor *»slovna* (gramatika *) izrekovati ali brati učí; ko

*) Ko sva se unidan z gosp. pisavcam zastran tega pravopisa ménila, so mi rékli, de naj nikár ne pozabimo, de prva vladina tukaj razlaganiga pravopisa je: »Piši takó, kakor slovna ali gramatika govoriti ali brati veléva. To ni poznejši pristavik, ampak se najde v začetku tega sostavka v 13. listu Novíc. Tudi, kar v ravno tistim listu pred prvo vladino tega pravopisa stojí, namreč: »Ali je tedej »tako pisati, kakor se govori? — Nikdar; — zakaj ni vsako govorjenje pravo, in veliko jih je, »kteri popačeno in neomikano govoré, in *besedo* »po svojim kraji zavijajo. Ko bi se torej brez vder- »zika tako pisalo, kakor se govori, bi se lahko »zgodilo, de bi ravno toliko pravopisov imeli, ko- »likor pisavcov, in tedej bi bila poslednja zmota

biti, in kér spoznajo, de bi bila soseska s slepôto vdarjena, če bi pravice iz rok pustila, ki se ji ponujajo, in po kterih bi móglá narveč z obema rokama seči.

Pri novih soseskinih napravah se bojo možjé volili, ki bojo imeli po tem v iménu cele soseske govoriti in v njenih rečéh gospodariti. Ti možjé skupej bojo storili odbor (Ausschuss), ki se zató odbor imenuje, kér se bojo nekteri možjé iz vsih sosedov izbrali in odbrali, kterim se bo soseskina oblast v roke dala.

Volitev odbornikov ni tedej kaka kaj bodi reč, ampak je imenitno opravilo, pri kterim ne smemo ne čimerni biti, ali se voli ta ali uni.

Umni, pošteni, mirni in za prid svoje soseske vneti možjé se morajo voliti; torej naj se že popred dobro prevdari: ali bo izvoljenc po volji soseske ali ne.

Izvoljeni pa naj se potem ne izgovarja, de ne more tega opravila prevzeti, in naj se nikár ne odteguje službi, če mu ravno nič ne nêse, kér — kakor smo že dokazali — na zadnje ni vse eno: ali ima soseska pametne in poštene odbornike, ali pa neume, goljufne, zapravljive, podkupljive, kterim prid njih sosedov ni nič mar.

De odborniku ni ravno učenosti treba, to lahko samí presodite; dobro pa vunder bo, de vsak odbornik saj v domačim jeziku brati in pisati zná. Brez branja in pisanja ne bo mogel prihodnjích nobeden práv shajati. Kdor ne bo znal brati, bo vedno v tãmi tapal.

Lejte, prijatli! takóle se bomo mogli prihodnjích obnašati, de bo k našimu lastnimu pridu, k našimu lastnimu dobičku. Novo življenje se bo začelo po novih soseskinih napravah po kmetih in po mestih, zakaj kakor mesta bojo tudi vasí imele soseskine naprave, kér smo prihodnjích vsi enaki deržavljeni.

Eden drugimu mora pomagati, de se bojo takó potrebne nove naprave lepo vpeljale; bolj umen človek naj uči in beriži bolj zabíte, de bojo spoznali koristnost in imenitnost postavne svobode, in kterimu soseska zaúpnost skaže, de mu kakšno opravilo izročí, naj se ne brani te časti, ktera ga v stan postavi, de zamore soseski, po tem takim pa tudi sebi veliko dobriga storiti.

Pomočki zoper žitne môle.

(Konec.)

Razun tega, kar je bilo dozdej od pomočkov, žitne môle zatreti, rečeniga, jih je še veliko družih, ki so se včasih dobre skazali. Kjer je pa veliko pomočkov znanih, se že vé, de nobeniga gotoviga ni, zakaj če imamo en gotov pomoček, čmu bi iskali 2., 3., 4., 5. in tako dalje. Med mnogimi družimi imajo vender naslednji nar več zaupljivosti.

Nar boljši je, če je mogoče, de se tiste žitnice, kjer so se žižki vgnjezdili, kaki dvé léti za kaj družiga porabijo, postavim za senó, hmelj, ježice, tabak i. t. d. Če se pa to zgoditi ne da, napolni žitnico (kašto) z ovsam ali sočivjem; tega zernja se, kakor so mnogoverstne skušnje dokazale, žitni mól ali clo ne lotijo, ali pa práv pozno. Če se mora pa tudi drugo žito, namreč pšenica in réž, v žitnice djati, se nikdar ne sme pozabiti, kar skušnje učé, de se žitni mól nar poprej noviga, vlažniga (fajhtniga) in mehkgiga žita podstopi, in nar hujši v mokrotnim polétji; torej pazi, ljubi prijatel, de ne boš nikdar mokrotniga zernja v svojo žitnico nasipal. Ampak glej. de boš:

a) Žitnice, kar je moč, vedno zračne (ljuftne) deržal; ne nasipaj jih s tacim zernjem, kteriga se mólí radi deržé, do verha, ampak v začetku ga nasuj na drobno, in premešaj ga pogostama, de se ti do dobriga posuší in vterdi, in mólí se terdiga zernja ne bodo poprijeli.

b) V žitnice, kamor so se moli vgnjezdili, ne devaj tedej noviga in mehkgiga žita, ampak nasúj jih raji s starim in terdim žitam.

c) Če si nemoreš drugači pomagati, kakor de moraš novo žito va-nje nasipati, glej saj, de ga pred starim preč spravís.

De se ti bo pa žito v žitnicah dobro sušilo, napravi jim svitle okna, skoz ktere bo verlo zrak pihljál.

Dalje pa glej:

1) De vse globe, poke, špranje in reže v žitnicah ali kaštah skerbno očistiš in jih z apnam zamažeš, h kterimu je dobro, nekoliko gipsa (pa ne čez četerti dél) primešati.

2) Okna v žitnicah naj bojo nizke in naj si nasproti stojé, de sapa skozi piše in dovelj zraka do žita pride. Zakaj nič ne pokončá žitniga mólá takó, posebno černiga, kakor merzla sapa.

3) Premetaj žito večkrat, posebno pa mesca maliga in véliciga travna in pa rožnika, de ga sapa bolj prevetrí, in de, kér pri premetanji zerno na zerno perletí, se mladi červički pokončajo.

4) Nekteri pokrivajo žito včasih z rijuhami, ki so v vodi namočene bile, kjer so nekoliko kuhinske solí raztopili, ali pa ga s tako vodo poškopé in premešajo; sol je strup mólám.

5) Nekteri napravijo, de čez žito kaka soparica (Dampf) gré; po tém pa žito posušijo, in se tako tudi téh merčesov znebijo.

6) Če imaš žitnico nad svinjakam ali pa nad ovčjim hlevam, se ti ni treba žitnih mólóv bati.

7) Nekteri svetjejo česnja na vodi kuhati in ga s soljó zmešati, in s to vodó stene in tla namazati. Drugi pravijo, de je dobro, če žitnico s čreslam 3 ali 4 čevlje visoko nasúješ in kakih 8 dni nasúto pustíš; če jo zasmradiš s sožganimi konjskimi kopiti, živinskimi parklji, rogmí, lasmí (dlako) ali pa s žveplam; ali če pa tla z mjlilnim lugam in orehovimi lušinami dobro namažeš.

8) Spravi žito 3 ali 4 čevlje od stene, nasuj krog njega takó na debelo pepéla, de ne bodo mólí čez-nj mogli, in po tem poti jih boš končal na tavzente in tavzente.

(Iz »Oeconom. Neuigk. u. Verh.«.)

Iz kmetijskiga zbora na Dunaji.

Od gojzdov.

(Dalje.)

Nikar pa ne mislite, dragi bravci, de se Vam bojo po novih gojzdnih postavah vaše lastne pravice do gojzdov v vašo škodo kratile — tega nikdar ne! Namén novih gojzdnih postav je ob kratkim tale: Pametna reja gojzdov, de bo gospodar stanovitén dobiček imel, zraven tega pa tudi cela deržava ne bo škode terpéla.

Sklepi kmetijskiga zbora v gojzdnih rečéh so tedaj bili.

1) Gojzdno gospodarstvo, kar tiče srejsnske, družbinske in cerkvéne gojzde, se ima višimu prečuvanju deržave podvreči, zatorej bo tudi pravica, gojzdne uradnike za gojzdno oskerbovanje postavljati, med take gojzdne lastnike in deržavo na to vižo razdeljena, de bo lastnik gojzda po svojih mislih uradnika ali gojzdnika nasvetval, deržava pa ga bo poterdila ali pa odvergla. —

2) Te za prečuvanje gojzdov potrebne gojzdne uradnike deržava postavi sama od sebe, in prevzame tudi iz tega izvirajoče stroške. —

3) Oskerbovanje privatnih gojzdov, to je tacih, ki niso cesarski ali družbinski, se sme tam, kjer je gojzd dovolj obširin, le skušenimu gojzdniku izročiti, brez de bi se vender taki gojzdni lastniki k temu siliti mógli. — Za potrebno izučenje dovoljniga števila izurjenih gojzdnih gospodarjev posredno skerbí deržavno vladarstvo. —

4) Z nobenim gojzdam se ne sme takó ravnati, de bi mu bilo to v kvar, namreč tako, de bi na enkrat ali tudi sčasama znal pokončan biti; vsakteri, posebno pa gojzdni uradniki imajo pravico, če vidijo, de se po gojzdu škoda dela, to naznaniti, de se takošno poškodvanje gojzdov tudi kaznuje. —